

**Universiteit voor Humanistiek, Symposium
Plein Air - een debat over beeld en taal.
Deelnemers: Roland Van den Berghe,
Ronald Commers, Fons Elders, Renée
van de Vall, Eldert Willems.**

hier en boog

Tijdschrift voor Esthetica en Cultuurfilosofie

BARNETT NEWMAN SPECIAL MEI 1993

V.I.n.r. De hoogleraren Fons Elders, Jean Leering en Ernst van de Wetering na het uitspreken van hun inleiding op de opening van de tentoonstelling Plein Air; 9 september 1992, exposorium van de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht.

(foto: Pieter Boersma, A'dam)

FONS ELDERS

Het is zijn leven zelf dat verrast is Inleidingen

Rede bij de opening van Plein Air

Namens de Universiteit voor Humanistiek en namens de kunstenaar Roland Van den Berghe heet ik U van harte welkom bij deze officiële presentatie van Plein Air, de tweede in de geschiedenis van dit werk. De eerste manifestatie vond plaats mei 1987, op het dak van de gigantische parkeergarage in de Marnixstraat in Amsterdam. De sculpturen leken als magische tekens en totems neergedaald in een voor hen wezensvreemde omgeving. Mijn vraag aan U is of de negen sculpturen hier - in de buitenruimtes van onze universiteit die zich laat inspireren door de humanistische traditie - beter op hun plaats zijn dan op het dak van die parkeergarage. Het antwoord kan alleen bevestigend zijn, als U deze werken de kans geeft om hun kracht en schoonheid tot uw bewustzijn en onderbewustzijn te laten doordringen. En daar is alle reden toe.

Plein Air is een collectief van sculpturen die ieder op hun eigen specifieke wijze een voortzetting en transformatie zijn van de inspiratie en de spirituele traditie van Barnett Newman's *Who's Afraid of Red, Yellow and Blue III*.

Roland Van den Berghe beantwoordde het stuksnijden van dit schilderij met de creatie van deze negen sculpturen zodat de verborgen betekenis van Newman's schilderij: wie is er bang voor rood, geel en blauw, een nieuwe dimensie heeft gekregen. Van den Berghe heeft een ander uitgangspunt gekozen. Hij is uitgegaan van de opvatting over goed en kwaad in de gnosistraditie. De gnosis ziet het kwaad als een gebrek aan inzicht in het goede. In de gnosis is geen sprake van een aangeboren erfzonde met in zijn kielzog een natuurlijke hang naar het kwaad, maar van een mens die zich zelf

en alles waarvan hij deel uitmaakt onvoldoende begrijpt, misschien helemaal niet begrijpt. Het gebrek aan fundamenteel inzicht, inzicht dat tevens ervaring is, is de kern van het kwaad.

Als we de 20e eeuw, die zijn laatste decennium is ingegaan, vanuit deze optiek beoordelen, is het gebrek aan inzicht van de mens in zich zelf verbijsterend. Maar de 20e eeuw is ook de eeuw, waarin verschillende wetmatigheden lijken te heersen. De wereld van de wetenschap is hard. Die heeft geen boodschap aan allerindividueelste emoties, terwijl de menselijke emoties vaak het product lijken van een getemd, narcistisch aapje dat nog nooit de kans gehad heeft in een echt bos rond te zwerven.

Een universiteit die zijn inspiratie zoekt in de humanistische traditie en levensbeschouwing, heeft de taak de oorspronkelijke relatie van wetenschap, filosofie, religie en kunst te onderzoeken en, waar mogelijk en zinvol, tot leven te wekken. Het is in dit verband een gelukkige coïncidentie dat de Universiteit voor Humanistiek gehuisvest is aan Drift 6. Een mooiere straatnaam is nauwelijks denkbaar. Alleen door ons steeds opnieuw uit te drukken in taal, beweging, beelden en klanken, kunnen we aan deze zelf-ontdekking deelnemen.

Hier ligt voor mij de betekenis van Plein Air. Voor Roland Van den Berghe zijn beeldende kunst en gnosis twee kanten van dezelfde medaille. Vanuit de traditie van kunstenaars als Newman, Mondriaan, Van Doesburg, Duchamp en vele anderen is hij onafgebroken bezig om bijzondere vormen van kennis en inzicht in zijn beeldende kunst tot uitdrukking te brengen. Ik hoop dat de negen sculpturen U zullen inspireren en uw dromen met een bezoek zullen vereren.

Inleiding tot het symposium Beeld en Taal

Uitgangspunt voor het symposium is de tentoonstelling Plein Air van Roland Van den Berghe. Het thema van onze bijeenkomst is 'beeld en taal'. Het spanningsveld tussen beeld en taal is karakteristiek

voor het werk van Van den Berghe. De inleiders zullen dit thema vanuit hun eigen optiek benaderen. Als introductie wil ik iets zeggen over de betekenis van taal-en-beeld voor de humanistische levensbeschouwing.

9

Paul Valéry heeft in een essay, getiteld *Poëzie en abstract denken*, geschreven over wat er met hem gebeurt als hij probeert verbale formules te vervangen door waarden en betekenissen die niet-verbaal zijn en onafhankelijk van de gebruikte taal. Hij ontdekt naïeve impulsen en beelden, ruwe producten van zijn behoeften en van zijn persoonlijke ervaringen. Het is zijn leven zelf dat verrast is. Volgens Valéry gebruikt de gedachte die uit dat leven voortkomt nooit woorden die slechts voor uitwendige consumptie zijn, noch woorden met een obscure diepte die de werkelijke kracht en waarde van de gedachte slechts kunnen bedriegen. Valéry schrijft op een prachtige manier over het ontstaan van een gedicht. Hij is in staat op overtuigende wijze het verschil aan te geven tussen de poëtische geestestoestand waarin een oorspronkelijk, onvoorspelbaar ontstaansproces van associaties en beelden aanwezig is, en het functionele taal- en beeldgedrag dat zijn betekenis ontleent aan de gangbare communicatie-regels. In de poëtische geestestoestand zijn inzicht en beeld nog niet gescheiden. Zij vormen een één-eiige tweeling.

De vraag dringt zich op, of er een relatie bestaat tussen de poëtische geestestoestand en een levensfilosofie. Een levensfilosofie is een fragiel equilibrium van het onbenoembare van het leven én van de articulatie van ideeën en waarden van datzelfde leven. Enerzijds is ons bewustzijn een bron waarvan niemand de bodem gezien heeft, anderzijds is ons taal- en beeldgedrag vergaand gefunctionaliseerd. Als een levensbeschouwing het contact met het domein van het onbenoembare, het domein van het intuïtieve ervaren verliest, wordt het een zuiver talige levensbeschouwing. Zo'n levensbeschouwing zal geen gebruik meer maken van de beeldende kunst om al datgene uit te drukken dat zich onttrekt aan de begrippen-taal. Het humanisme van de Verlichting is de weg van de conceptuele taal gaan bewandelen met als gevolg dat het zich

vervreemd heeft van de intuïtie en van het domein van de kunsten. Hierin onderscheidt het Verlichtingshumanisme zich van het Renaissance humanisme dat aan beeld, architectuur, muziek en taal een gelijke status toekende als het gaat om de vraag hoe inzicht en ervaring zijn uit te drukken. Het beeld is een even belangrijk medium voor concreet inzicht als de taal. Botticelli's *Primavera* is hiervan een inspirerend voorbeeld: Venus symboliseert niet alleen de mensheid (*humanitas*), maar is volgens Pico della Mirandola de eenheid die zich ontvouwt in de drie-eenheid van de gratiën, terwijl Mercurius de kennis van de goden symboliseert. Deze innerlijke samenhang tussen beeld en taal gaat geleidelijk aan betekenis inboeten.

Als Baumgarten in 1735 aan de poëzie een eigen logica toekent, een logica die anders is dan die van het wetenschappelijke kennen, begint de dichotomie tussen wetenschappen en kunsten haar langzame, maar gestage opmars. Ronald Commers heeft in *Het Vrije Denken* beschreven hoe het officiële discours het vrijere taalgebruik en vrijere denken langzaam insnoert. Dit proces impliceert ook het uit elkaar groeien van de 'kleine traditie' en de 'grote traditie'. Carnaval bijvoorbeeld is gaan behoren tot de 'kleine traditie'.

Als we vanuit de humanistische traditie een onderscheid maken tussen christelijk humanisme en heidens humanisme, kan men in het heidens humanisme opnieuw een onderscheid maken. Dit onderscheid heeft respectievelijk betrekking op een filosofisch-materialistische tendens en een filosofisch-spirituele tendens. De eerste stroming is herkenbaar, vanaf de Griekse oudheid, in denkers als Protagoras, Stoa, Averroes, Pomponazzi, Voltaire, Bertrand Russell, marxistisch geïnspireerd humanisme en postmodernisme. De filosofisch-spirituele tendens in Plato, Hermes Trismegistus, de hermetische gnosis, alchemie, kabbalistiek, neo-platonisme, Mozart, William Blake, Comte de Lautréamont, Duchamp, Thomas Mann, Mondriaan, Mulisch, Camille Paglia. De vraag is of Barnett Newman en Roland Van den Berghe tot deze traditie gerekend kunnen worden. Ik denk van wel.

Deze laatste stroming kan men ook aanduiden als het denken met de linkerhand. Het zal U duidelijk zijn dat het heidens-spirituele

humanisme meer verwantschap met de kunsten en de literatuur uitstraait dan het filosofisch-materialistische humanisme dat zich eerder op ethiek zal richten dan op esthetiek.

11

De integratie van filosofische, wetenschappelijke en artistieke impulsen in het eigentijdse humanisme zal naar mijn oordeel mede bepaald worden door de mate van bewustwording omtrent deze bijzondere traditie. Teveel heeft men deze traditie in het humanisme verward met christelijke elementen. De theoloog Paul Tillich heeft erop gewezen dat Reformatie en Contrareformatie een einde hebben gemaakt aan het binnendringen van heidense elementen in het Renaissance humanisme. Het wordt tijd dat dit denken met de linkerhand aan kracht gaat winnen.

Tot slot wil ik iets zeggen over humanistische esthetiek. Deze esthetiek behoort tot het hart van de moderne cultuur en van de moderne beschaving, de laatste in de betekenis van Norbert Elias. Kenmerkend voor de humanistische esthetiek is het reduceren van alle artistieke uitingen in het verleden, bijvoorbeeld de sacrale christelijke of boeddhistische kunst, tot een esthetische ervaring. Het schijnbaar aantrekkelijke hiervan is dat men zich geen rekenschap hoeft te geven van de symbolische betekenis van deze kunst, zodat de esthetische ervaring geen gevolgen heeft voor de eigen levensvisie. De cosmopolitische, humanistische mens kan zich alles uit de meest uiteenlopende culturen toeëigenen, en het bijzetten in Malraux' Musée Imaginaire.

De relatie van ons tot het museum roept een aantal interessante vragen op. De reactie van Marcel Proust op het bijeenbrengen van kunstwerken in het museum is positief. Voor hem is het museum een "innerlijke ruimte" die de toeschouwer alle kansen biedt zich te concentreren op de oorspronkelijke scheppingsdaad. Paul Valéry daarentegen bekritiseert het naast elkaar plaatsen van de werken, en het verloren gaan van de oorspronkelijke culturele samenhang. Adorno is van oordeel dat Valéry het object fetisheert, terwijl Proust het subjectieve bewustzijn teveel idealiseert. Beide standpunten dienen over en weer gecorrigeerd te worden. Zoveel is duidelijk dat de vergaande vrijheid van het museum gekocht wordt tegen de prijs

van het isolement. De keerzijde van de humanistische esthetiek als het autonome domein van de verbeelding is haar isolement. Het is de vrijheid van de gevangenis met regelmatige, vaste bezoektijden. De conclusie die zich onweerstaanbaar opdringt is dat een universiteit als de onze niet de weg mag gaan van het museum, op straffe de vitale levensbeschouwelijke dimensie te reduceren tot een 'status aparte'. De betekenis van Plein Air ligt binnen de muren van een Universiteit voor Humanistiek die op deze wijze uitdrukking geeft aan de oorspronkelijke relatie tussen beeld en schrijven. Andrei Plesu schrijft in *Image, Writing, Breathing* dat de fundamentele relatie tussen beeld en schrijven door de eeuwen heen perioden van vergetelheid heeft ondergaan. Laten we de polariteit herstellen. Ik geef nu graag het woord aan de leden van het forum.